

4.4 LUGHA (102/2)

Jedwali 16: Matokeo ya Karatasi ya pili (102/2) ya miaka ya 2008 hadi 2011

Mwaka	2008	2009	2010	2011
Alama ya Wastani	29.18	29.03	33.77	43.45
Alama ya Tenganisho	11.43	11.96	14.09	13.18

Matokeo ya karatasi ya 102/2 yameimarika mwaka wa 2011. Matokeo haya ndiyo bora zaidi katika kipindi cha miaka minne.

Maswali ya ufahamu na ufupisho/muhtasari ndiyo yaliyowatatiza watahiniwa. zaidi Tazama uchanganuzi wake.

Swali la 1

UFAHAMU (Alama 15)

Soma taarifa ifuatayo kisha ujibu maswali.

Changamoto kubwa inayowakabili watu wengi katika mataifa yanayoendelea ni suala la chakula. Suala hili linaweza kuangaliwa katika sawia mbili tofauti. Kuna tatizo linalofungamana na uhaba wa chakula chenyewe. Uhaba huu unaweza kutokana na utegemezi mkubwa kwa zaraa kama nyenzo kuu ya uzalishaji wa chakula.

Zaraa katika mataifa mengi hususan yanayoendelea, hutegemea mvua. Kupatikana kwa mvua huathiriwa na mabadiliko ya tabianchi ulimwenguni. Matendo na amali za watu kama ukataji wa miti na uchafuzi wa mazingira huwa na athari hasi kwenye tabianchi hiyo. Mabadiliko ya tabianchi huweza kuvyaza ukame kutokana na **ngambi ya mvua**.

Kibinimethali hutokea wakati mafuriko yanapotokea na labda kuyasomba mazao mashambani na kusababisha baa la njaa. Hali hizi mbili husababisha matatizo makubwa ya chakula na kuathiri pakubwa suala zima la usalama wa chakula. Ili kuzuia uwezekano wa kuwepo kwa shida hii, pana haja ya kuwepo kwa mikakati na sera za kuhakikisha kuna usalama wa chakula. Kwa mfano, pana haja ya kukuza kilimo cha umwagiliaji ili kuepuka **adha** inayosababishwa na ukosefu wa mvua. Kwa upande mwingine, sharti zichukuliwe hatua mufidi za kuzuia na kupambana na athari za gharika.

Changamoto nyingine inahusiana na usalama wa chakula chenyewe. Chakula kilichosibikwa na vijasumu au kwa njia nyingine ile huweza kumdhuru anayehusika. Msibiko wa chakula unatokana na vyanzo tofauti. Mathalan, uandalizi wa chakula kilichochafuliwa na choo, kutozingatia mbeko za usafi, uandaaji wa chakula na kukiweka katika hali ya uvuguvugu kabla ya kukipakua - hali inayochochea ukuaji wa viini na ulaji wa chakula kisichoandaliwa vyema.

Ili kuepuka uwezekano wa kuadhirika, pana haja ya kuzingatia usafi wa chakula na uandalizi unaofaa. Fauka ya hayo, vyombo vya uandalizi viwe safi, kanuni za usafi zifuatwe, upikaji na uandaaji uwe kamilifu. Hali hii isipozingatiwa, siha za raia wenyewezitaathirika pakubwa.

Maswali

- (a) Taja aina **mbili** za kuangalia suala la chakula katika mataifa yanayoendelea. (alama 2)
- (b) Taja hatua **mbili** zinazoweza kuchukuliwa kupambana na tatizo la chakula. (alama 1)
- (c) Eleza jinsi **nne** tofauti namna chakula kinavyoweza kuwa si salama? (alama 1)
- (d) Kwa nini inahalisi kukipakua chakula baada ya kukiandaa tu? (alama 1)
- (e) Ni mapendekezo gani anayoyotoa mwandishi kuhakikisha kuwa chakula kinafaa? (alama 4)
- (f) Eleza maana ya maneno haya jinsi yalivyotumiwa: (alama 2)
- (i) Ngambi ya mvua
- (ii) Adha

Kwa ujumla, maswali haya yalihatiji mtahiniwa asome, aelewe na kuchanganua, kusanisi, kutafsiri, kutathmini na kutumia maudhui katika kifungu kujibu maswali. Watahiniwa wengi walishindwa kubaini muktadha wa maswali waliyopewa, hivyo kukosa kutofautisha mipaka ya maswali.

Watahiniwa pia walikosa alama katika swali hili kwa sababu wengi hawakuwa na stadi ya kujieleza vizuri. Wengine walipoteza alama kutokana na makosa mengi ya sarufi na tahajia.

Majibu

- (a) (i) Uhaba wa chakula/Ukosefu wa chakula/Upungufu wa chakula
(ii) Usalama wa chakula chenyewe (Hoja 2 x 1 = 2)
- (b) (i) Kuwepo kwa mikakati ya kuhakikisha kuna usalama wa chakula/kukuza kilimo cha umwagiliaji ili kuepuka adha inayosababishwa na ukosefu wa mvua/zichukuliwe hatua mufidi za kuzuia na kupambana na athari za gharika.
(ii) Kuwepo kwa sera za kuhakikisha kuna usalama wa chakula (Hoja 2 x 1 = 2)
- (c) (i) Uandalizi wa chakula kilichochofuliwa na choo;
(ii) Kutozingatia mbeko za usafi;

- (iii) Kukiandaa chakula na kukiacha katika hali vuguvugu kabla ya kukipakua;
- (iv) Ulaji wa chakula kisichoandaliwa vyema.

(Hoja 4 x 1 = 4)

(d) Kuzuia hali inayochochea ukuaji wa viini/kuhakikisha kuwa chakula hakitakuwa na viini

- (e) (i) Pana haja ya kuzingatia usafi wa chakula;
- (ii) Uandalizi unaofaa;
- (iii) Vyombo vya undalizi viwe safi;
- (iv) Kanuni za usafi zifuatwe;
- (v) Upikaji na uandalizi uwe kamilifu.

(Hoja 4 x 1 = 4)

- (f) (i) Ngambi ya mvua –Uhaba, upungufu, shida, ukosefu, uchache
- (ii) Adha – Shida, kero mashaka, usumbufu, dhiki, matatizo, taabu, janga

(Hoja 2 x 1 = 2)

● **Kuadhibu**

- (i) Ondoa alama 3 za makosa ya hijai yanapotokea kwa mara ya kwanza, yaani $\frac{1}{2}$ alama kufikia makosa 6.
- (ii) Ondoa $\frac{1}{2}$ alama kwa kila kosa la sarufi kufikia $\frac{1}{2}$ ya alama alizopata katika kila kishemu.

Swali la pili: UFUPISHO

2 MUHTASARI

Uwazaji tunduizi ni tendo ambalo huhusisha matumizi ya akili. Uwazaji huu umekitwa kwenye matumizi ya michakato kama makini, upangiliaji, uteuzi na tathmini. Hata hivyo, uwazaji huu si mchakato mwepesi bali ni mchakato changamano.

Mchakato wa uwazaji tunduizi unahusisha stadi na mikabala tofauti. Mathalan, kuweza kutambua na kubainisha misimamo ya watu wengine, hoja wanazozua na uamuzi waliofikia; kutathmini au kupima ushahidi uliopo ili kubainisha mitazamo tofauti. Vilevile, uwazaji tunduizi hushirikisha kupima hoja za upinzani na ushahidi uliopo kwa njia ya haki pamoja na kutambua yaliyofichwa au ukweli uliofunikwa na taswira ya juu juu. Hali kadhalika, uwazaji tunduizi hujumuisha kutambua mbinu zinazotumiwa kufikia misimamo fulani kwa mvuto zaidi na kwa matumizi ya mbinu za kishawishi. Aidha, uwazaji huu huhitaji kutathmini masuala kwa mtindo ulio wazi, kufikia uamuzi kama hoja zinazotumiwa zina mashiko au zinakubalika kuwa nzuri. Zaidi ya hayo, uwazaji tunduizi unahusisha kuwasilisha mtazamo kwa njia yenye uwazaji mzuri na inayoshawishi.

Uwazaji tunduizi una manufaa anuwai. Mosi, unasaidia kujenga makini ya utendaji. Pili, hupevusha uwezo wa usomaji kwa kuufanya usomaji huo uwe na malengo wazi. Fauka ya hayo, unamsaidia mtumiaji kutambua hoja kuu katika matini au ujumbe fulani bila ya kuzongwazongwa na hoja duni za pembeni. Uwazaji huu unasaidia kuuchonga uwezo wa kuikabili au kuiitikia hali fulani na kukuza stadi za uchanganuzi. Mwanadamu huwa mtu tofauti na bora anapoujenga na kuuimarisha uwazaji tunduizi wake.

Maswali

- (a) Bila kubadilisha maana aliyokusudia mwandishi, fupisha aya mbili za mwanzo.
(Maneno 70 - 80) (alama 10; alama 2 za utiririko)

Matayarisho:

Nakala safi:

- (b) Andika kwa muhtasari mambo muhimu katika aya ya tatu.
(Maneno 35 - 40) (alama 5; alama 1 ya utiririko)

Matayarisho:

Nakala safi:

Swali hili lilihitaji mtahiniwa asome kifungu na kusanisi hoja muhimu kisha kuzifanyia muhtasari bila kuacha mawazo muhimu wala kupoteza maana asilia ya kifungu.

Mtahiniwa pia alihitaji stadi ya kutumia viunganishi vifaavyo ili kuleta mtiririko unaoridhisha. Watahiniwa wengi hawakumudu kutumia viunganishi vifaavyo ili kutiririsha mawazo. Wengi walichopoa hoja moja kwa moja kutoka kwenye taarifa na kuziunganisha kwa mtindo hafifu ambao ulipujua maana za sentensi husika na kusababisha kupotoka kwa hoja. Watahiniwa wengi walitatizika katika kudondoa hoja muhimu.

Majibu

- (a) (i) Uwazaji tunduizi ni tendo ambalo huhusisha matumizi ya akili.
(ii) Umekitwa kwenye mizizi ya michakato kama makini, upangiliaji, uteuzi na tathmini.

Au

Umekitwa kwa mizizi ya michakato mbalimbali.

- (iii) Uwazaji si mchakato mwepesi.

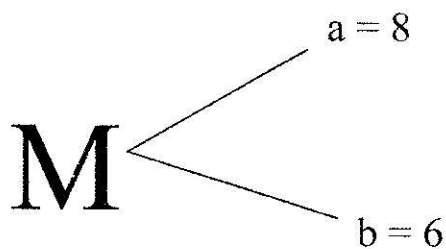
Au

Uwazaji ni mchakato changamano

- (iv) Uwazaji tunduizi unahusisha stadi na mikabala tofauti.
(v) Hushirikisha kupima hoja za upinzani na ushahidi uliopo kwa njia ya haki/ukweli uliofunikwa na taswira ya juu juu.
(vi) Hujumuisha kutambua mbinu zinazotumiwa kufikia msimamo fulani kwa mvuto zaidi na kwa matumizi ya mbinu za kishawishi.
(vii) Huhitaji kutathmini masuala kwa mtindo ulio wazi kufikia uamuzi.
(viii) Huhusisha kuwasilisha mtazamo kwa njia yenye uwazaji mzuri na inayoshawishi. (Hoja $8 \times 1 = 8$)
- (b) (i) Unasaidia kujenga makini ya utendaji
(ii) Hupevusha uwezo wa usomaji kwa kuufanya uwe na malengo wazi
(iii) Humsaidia mtumiaji kutambua hoja kuu katika matini/kutambua ujumbe fulani bila kuzongwazongwa na hoja duni za pembeni
(iv) Unasaidia kuuchonga uwezo wa kuikabili hali fulani/unasaidia kuitikia hali fulani.
(v) Unasaidia kukuza stadi za uchanganuzi.
(vi) Binadamu huwa mtu tofauti na bora anapojenga na kuuimarisha uwazaji tunduizi wake.

(Hoja $6 \times 1 = 6$)

- Mtindo wa kutuza

$$u = \frac{1}{15 - hs - z}$$

- Kuadhibu

Ondoa makosa 6 ya hijai yotokeapo mara ya kwanza kwa kuadhibu $\frac{1}{2}$ alama kwa kila kosa yaani alama 3

Ondoa alama 3 kwa makosa 6 ya mwanzo ya sarufi(s)

Ondoa alama 1 kwa ziada (z) ya maneno 10 ya mwanzo kisha endelea kuondoa $\frac{1}{2}$ alama kwa kila ziada ya maneno 5 hadi mwisho wa jibu lake

4.5 MAPENDEKEZO

- 4.5.1 Walimu waendeleo kuwapa wanafunzi mazoezi ya maswali ya ufahamu na ufupisho na kusahihisha wakizingatia vigezo/kaida za usahihishaji wa mitihani ya kitaifa kama vile sarufi, hijai, muumano na mtiririko wa mawazo na mantiki.
- 4.5.2 Wanafunzi wasisitiziwe kwamba baadhi ya maswali ni ya stadi za juu kama matumizi na tathmini. Wasitarajie kila mara kupata maswali ya kuchopoa majibu moja kwa moja kutoka kwenye taarifa.
- 4.5.3 Wanafunzi wapewe mazoezi ya muhtasari mara kwa mara huku mtiririko ufaao ukisisitizwa ili wapate kuzoea kutumia viunganishi kutiririsha hoja katika kujibu maswali ya muhtasari. Walimu wasisitize vipengele vya kimsingi vya sarufi, kuanzia kidato cha kwanza hadi kidato cha nne.
- 4.5.4 Mwelekeo mseto katika ufunzaji uzingatiwe zaidi. Mwalimu atumie fasihi kufunzia mada tata za sarufi, kama vile aina za sentensi. Hili litachangia katika kulihuisha somo la sarufi na kuwafanya wanafunzi kulichangamkia.
- 4.5.5 Walimu na wanafunzi watalii maeneo yote ya sajili bila ya kujifunga kwa chache tu ambazo ni za kawaida.
- 4.5.6 *Masuala yote katika silabasi yafundishwe katika upana wake bila kubagua.

4.6 FASIHI (102/3)

Jedwali 17: Matokeo ya karatasi ya tatu (102/3) ya miaka ya 2008 hadi 2011.

Mwaka	2008	2009	2010	2011
Alama ya Wastani	31.17	32.72	39.22	37.76
Alama ya Tanganisho	13.64	13.11	14.09	14.96

Matokeo ya karatasi ya tatu (102/3) ya mwaka wa 2011 yameshuka kutoka alama ya wastani ya **39.22** mwaka wa 2010 hadi **37.76** mwaka wa 2011.

Tutachanganua swali la kwanza kwani ndilo lililokuwa la lazima, na ndilo lililowatatiza watahiniwa wengi.

1 “Alijiona pwagu. Lakini Butangi ina pwaguzi pia.”
Eleza tofauti baina ya wahusika wanaorejelewa.

(alama 20)

Wanafunzi wengi walishindwa kuuelewa muktadha wa nukuu hii.

Wengi walishindwa kuelewa sitiari ya pwagu na pwaguzi, hivyo hawakung’amua wahusika waliohitajika kulinganua.

Asilimia kubwa ilishindwa kupata nusu ya alama za jumla katika swali hili.

Majibu

1. KIFO KISIMANI (LAZIMA) - SEHEMU A

Pwagu ndiye Mwelusi na pwaguzi ni Gege. Wahusika hawa ni watoto wa mama mmoja lakini walitofautiana. Mtahiniwa pia anaweza kutambulisha dondoo – Maneno haya yanasemwa na Gege kwa {Batu} kuhusu Mwelusi/ wanaorejelewa ni Mwelusi na Gege. (maelezo)

Pwanguzi pia anaweza kuwa Bokono

<u>Mwelusi</u>	<u>Gege</u>
i) Alikuwa na <u>mitazamo</u> maalumu kuhusu maisha. Amezinduka k.m Anawachochea watu kususia mkutano.	i) Alikuwa na mtazamo finyu kuhusu maisha / kwake maisha bora ni kuoja mke na kupata watoto wake mwenyewe.
ii) Alifikiria hali ya <u>umma</u> wa Butangi/ mazingira; maji.	ii) Fikira zake zilifungwa na mahitaji yake ya kibinafsi/ ya kimsingi k.v kuwavutia wasichana
iii) Alikuwa na <u>msimamo</u> thabiti kuhusu mambo/ anakataa vishawishi vya Batu.	iii) Alikubali kushawishiwa na Mweke na Talui akamuua Mwelusi.
iv) Aliwaheshimu watu, mfano kumtaja Kaloo kwa jina la mama.	iv) Aliwakosea watu heshima, hasa mamake, anajibizana naye.
v) Alikuwa na <u>mahusiano</u> mazuri na wanawake k.m Atega, walifanya kazi kwa pamoja/ uhusiano wa kisiasa.	v) Aliamini maisha yalikuwa ni wanawake kumpa sifa/ raha na kuoja.
vi) Alikuwa mwanaharakati aliyepigania <u>ukombozi</u> wa raia k.m kuteswa gerezani.	vi) Nia yake ni kujikomboa kiuchumi.
vii) <u>Aliwajali</u> watu wengine/ anawazia Butangi. Isiyo ya ubaguzi.	vii) Alijijali yeye mwenyewe/ ana ubinafsi. Anatengeneza ala badala ya kwenda kumtembelea Mwelusi.
viii) Alifahamu ukweli wa mambo kuhusu <u>haki</u> za wananchi/ alipinga utawala wa Bokono.	viii) Aliunga mkono utawala wa Bokono.
ix) <u>Mzalendo</u> – Anakataa kutoroka Butangi.	ix) Ni mzalendo wa kijinga (Msaliti). Anausaliti udugu wake kwa Mwelusi kwa kumuua.
x) <u>Jasiri</u> – hata anapoteswa gerezani anakataa kusema anampenda Bakono.	x) Mwoga – anapoitwa na Mweke anadhani anaitiwa adhabu.
xi) Mwenye <u>utu</u> – anawazia Butangi vyema (usalama, amani, maendeleo, chakula.	xi) Katili – anamuua Mwelusi.
xii) Mwenye maarifa/ <u>busara</u> – aligundua ujanja wa Batu alipomwambia atatuzwa.	xii) Mjinga – alidanganywa kwa urahisi kuwa atamwoa Alida/ anakubali ahadi ambazo hajaziona.
xiii) Mpenda mabadiliko/ <u>mwanamapinduzi</u> .	xiii) Mhafidhina – anataka utawala wa Bokomo uendelee.
xiv) <u>Mkweli</u> – Anamwambia Gege kuwa kuwaza kuwa maisha ni kuoja na kupata watoto ni kujitia katika kiwango cha nyani.	xiv) Mnafiki/ mwongo – anamdanganya mamake kuwa sasa hana kinyongo na Mwelusi.

Maana ya Pwagu na Pwaguzi; ni kuwa kuna mwizi na kuna mwizi stadi. Pwagu hushindwa na pwaguzi; Bokono alimua Mwelusi hatimaye ambaye alikuwa ndiye pwagu.(maelezo)

Mwelusi	Bokomo
i) Kujali masilahi ya Wanabutangi. km anawazia Butagi. Isiyo na ubaguzi	i) Kuwakandamiza raia. K.m. kuwanyima maji.
ii) Ni Mzalendo halisi. Anateswa gerezani lakini haikani Butangi.	ii) Ni msaliti/mzalendo hasi. Kutawala kwa mabavu. Watu wapende wasipende.
iii) Alijali mazingira . km ukataji miti, maji.	iii) Aliruhusu miti kukatwa na mmomonyoko wa udongo kuongezeka.
iv) Alipenda haki: wazalendo wapewe maji .	iv) Alikuuka haki za Wanabutangi k.m. kumfungia Mwelusi gerezani.
v) Mkweli : anasema Butangi haiongozwi vyema.	v) Mwongo: anasema anapendwa, kina Batu wanasema sifa za uongo kumhusu.
vi) Heshima kwa wanawake. K.m. Alifanya kazi pamoja na Atega/ kisiasa.	vi) Ana jicho la nje k.m. kumtamani Kaloo; ana hawara; yule mwananke aliyepigwa na Nyalwe.
vii) Jasiri : kukataa kusema anampenda Bokono anapopigwa.	vii) Mwoga; anaota ndoto za kuzikwa akiwa hai; anaweka mikakati ya kumuua Mwelusi.
viii) Mwanaharakati wa kukomboa nchi yake. Anataka Butangi yenye uswa kwa wote.	viii) Kukandamiza wananchi k.m. anatumia propaganda eti anapenda watoto na huku anagawa kiwanja chao cha kuchezea.
ix) Anajali masilahi ya umma . Anakubali kuteswa ili awakomboa.	ix) Anakataa kuwasikiliza raia. Anasema Mama Agoro asiende kumwona, anakubali uwanja wa watoto kuchukuliwa.
x) Angelitaka haki itendeke kwa kila mwanabutangi (usawa).	x) Angelipenda kuwafaidi wachache. Anawakinga wahalifu kama vile Askari II.
xi) Maarifa/ busara – aligundua ujanja wa Batu alipokuwa gerezani.	xi) Mjinga – alikataa/ pinga ushauri wa Nyalwe/ kuwa aache uongozi mbaya.

4.7 MAPENDEKEZO

Walimu wafundishe vitabu vilivyoteuliwa kwa kina wake huku wakizingatia vipengele vifuatavyo vya uchanganuzi wa kazi za kifasihi:

Dhamira na maudhui

Fani, kama vile:

Mandhari

Ploti

Usimulizi

Wahusika

Muundo, kama vile umbo la shairi, maonyesho katika tamthilia.

Mtindo, kama vile tamathali za usemi, urudiaji, n.k

Wanafunzi wahimizwe kutambua masuala muhimu yanayojitokeza katika hadithi zote katika diwani teule ya hadithi fupi.

Wanafunzi wawekewe misingi bora katika fasihi simulizi tangu kidato cha kwanza.

Walimu wawafundishe wanafunzi wao istilahi muhimu zinazohusiana na ushairi.

Tanibihi

Ni dhahiri kwamba kwa jumla matokeo ya mtihani wa somo la Kiswahili yameimarika katika mwaka wa 2011 yakilinganishwa na mwaka wa 2010.

Ni matarajio yetu kuwa walimu na wanafunzi watakinika kujifaidi kwa mapendekezo yaliyotolewa katika ripoti hii ili kuzidi kuboresha matokeo ya somo la Kiswahili katika siku za usoni.